

AHMEDİ'NİN "CEMŞİD u HURŞİD" MESNEVİSİNİN SOSYAL ZEMİNİ

Social Ground in Ahmedî's "Cemşid u Hurşid"

Damla MİMİR*

ÖZ

XIV. yüzyıl Anadolu'da önemli değişimlerin ve başlangıçların yaşandığı dönemdir. Selçuklu devletinin çöküş devresine girmesi ve Moğol istilası nedenleriyle Anadolu'da siyasi boşluk oluşmuştur. Moğol baskısının azalmasını fırsat bilen Türkmen beyleri büyüklü küçüklü birçok devlet kurmuşlardır. Tarih sahnesindeki bu gelişmelerin yanı sıra XIV. yüzyıl, Türkçenin Anadolu'daki gelişimi için de önemli bir dönem olmuştur. Farsça üzerinden gelişen Selçuklu edebiyatına karşın, Anadolu beyleri Türkçeye aşinaydılar. Anadolu beylerinin Türkçeden başka bir dil bilmemeleri, Türkçe telif ve tercüme eserlerin verilmesine olanak sağlamıştır. Türkçe olarak kaleme alınan telif ve tercüme eserler, Anadolu'da Türkçenin gelişmesi ve edebi bir dil olması açısından büyük katkıda bulunmuşlardır.

XIV. yüzyılda verilen edebi eserlerin en önemlileri, konularını daha ziyade Arap ve Fars edebiyatlarından alan mesnevilerdir. Mesneviler, bir hikâye kurgusunun içinde, eserin yazıldığı döneme ait sosyal ve kültürel hayatı, siyasi düzeni, tarihi dokuyu, inanç sistemleri ve gündelik hayatı da içeren edebi metinlerdir. Türk edebiyatında, Ahmedî tarafından yazılan ilk Cemşid u Hurşid mesnevisi de, ait olduğu XIV. yüzyılın siyasi yapılanmasına, sosyal hayatına, inançlarına ve kültürel motiflerine dair bilgilere kaynaklık etmektedir. Bu çalışmamızda beylikler dönemine ve Osmanlı devletinin kuruluş yıllarına tanıklık etmiş Ahmedî'nin Cemşid u Hurşid mesnevisinde yer alan siyasi, sosyal ve kültürel zemini görmeyi amaçladık.

Anahtar sözcükler: Ahmedî, Cemşid u Hurşid, Sosyal Hayat, Mesnevî

ABSTRACT

XIV. th century is the period when important changes and beginnings took place in Anatolia. There was a political handicap in Anatolia due to the falling period of Seljuk's and Mogol invasions. Since the Mogol pressure had been lessened the Turkmen rulers set up many big and small communities. Besides these changes in history, XIV. th century was also an important period for the development of Turkish in Anatolia. In spite of the literature of Seljuk's which was developed from Persian, the rulers of Anatolia were familiar with Turkish. The rulers of Anatolia knew only Turkish, with that opportunity so many Turkish translations were made. The compilations and translations which were written in Turkish made a big contribution to the development of Turkish in Anatolia and it became a language of literature.

The most important literary works of XIV. th century are the mesnevis which took their subjects from Arabic and Persian literatures. Mesnevis are the literary works in story form which reflect the social and cultural life, political order, historical background, religions and daily life of the period in which they are written. The first mesnevi of Cemşid u Hurşid which was written by Ahmedî is the source of XVI. th century's political order, social life, beliefs and cultural themes in Turkish literature. In this work we intend to see the political, social and cultural structure of XIV. th century with the help of Ahmedî's mesnevi Cemşid u Hurşid which witnessed the period of rulers and the foundation days of Ottoman Empire.

Key words: Ahmedî, Cemşid u Hurşid, Social Life, Mesnevî

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Giriş

Anadolu, XIV. yüzyılda hem önemli siyasi oluşumlara, hem de Türk dili ve kültüründe meydana gelen gelişmelere tanıklık etmiştir. XI. yüzyıldan beri Anadolu'ya hâkim olan Anadolu Selçuklu devleti XIII. yüzyılın sonlarında, içeride meydana gelen isyanlar ve doğudan nükseden Moğol istilasını ile uğraşmaktaydı. Köseadağ Savaşında Anadolu Selçuklu devletinin yenilmesi, Anadolu'nun giderek artan ölçülerle Moğol egemenliği altına girmesine sebep oldu. Anadolu Selçuklu devletinin tamamen tarih sahnesinden çekilmesini ve Moğol istilasının zayıflamasını fırsat bilen Türk beyleri, XIII. yüzyılın sonları ve XIV. yüzyılın başlarında Anadolu'da, irili ufaklı birçok beylik kurdular.

XIV. yüzyılın başlarında, Türk dilinde de önemli gelişmeler yaşanmıştır. Uzun yıllar Anadolu'ya hükmetmiş olan Selçuklu devletinin edebî dili Farsça idi. Selçuklu devletinin İran'a hâkim olması ile Fars dili, Selçuklu devletinde egemen olmaya başlamıştır. Farsça devlet dili yapılmış, Farsça yazan yazar ve şairlere değer verilmiştir (Kayhan, 2011: 1433-1434). Bu durum Türkçenin geri planda kalmasına ve bir edebî dil olarak gelişmesine mani olmuştur. Anadolu Selçuklu devleti de, Fars dilinin etkisinde kalmış ve özellikle Farsçayı edebî dil olarak görmüşlerdir (Kayhan, 2011: 1436).

Beylikler dönemine gelindiğinde ise Fars dilinin etkisinin azaldığı görülmektedir. Selçuklu sultanlarının Fars dilini benimsemelerinin aksine, Anadolu Türk beyleri Türkçeye aşinaydılar. Bu hususla ilgili olarak, Germiyan beyinin "*Hüsrev ü Şîrîn*" yazarı Şeyhî'nin şiirlerinden bile sıkıldığını, bir ozanın Germiyan beyine söylediği basit bir mani için; "*Henüz hoş bir söz işittim, manasını da, edasını da beğendim. Bizim Şeyhî bilmem ne söyler, yerer mi över mi anlamam.*" ifadesini kullandığı rivayet edilir (Şentürk; Kartal, 2009: 144). Bu hikâyenin ne denli doğru olduğu bilinmese de, Arapça ve Farsça etkisiyle gelişen Klâsik Şiirin, XV. yüzyılın ikinci yarısından sonra, daha fazla benimsendiğini söylemek mümkündür.

Türk beylerinin Türkçeye aşina olmaları, yazar ve şairleri Türkçe yazmaya yöneltmiştir. Bu durum XIV. yüzyılda birçok telif ve tercüme eserin Türkçe kaleme alınmasına olanak sağlamıştır. Türkçe kaleme alınan bu eserler Türk dili içerisinde "*Batı Türkçesi*"nin edebî bir dil olarak tanınmasına zemin oluşturmuştur.

XIV. yüzyılda verilen edebî eserlerin en önemlileri, konularını daha ziyade Arap ve Fars edebiyatlarından alan mesnevîlerdir.¹ Balasagunlu Yûsuf'un "*Kutadgu Bilig*" adlı mesnevî ile başlayan bu gelenek, XIII. yüzyılda Anadolu'da ise Yûnus Emre'nin "*Risâletü'n-nushiyye*"siyle ilk örneğini vermiştir (Kartal, 2007: 355). Dînî, tasavvufî ve ahlâkî konular; astroloji ve tıp gibi hususlar; düğün ve şenlikler; şehirler, destanlar, aşk hikâyeleri vb. birçok tema mesnevîlerin konusunu oluşturmuştur. Bunlar arasında ise, en çok sevilen ve ilgi görenler, aşk hikâyelerini konu alan mesnevîleridir. XIV. yüzyılda yazılmış aşk konulu bir mesnevî de Ahmedî tarafından kaleme alınmış olan Cemşîd u Hurşîd mesnevîsidir.²

Cemşîd u Hurşîd mesnevîsi ilk olarak, İranlı şair Selman-ı Sâveci (Ö. 376) tarafından Celâyirli hükümdarı Sultan I. Üveysi'nin isteği üzerine 1361 yılında kaleme alınmıştır (Uğurlu, 2009: 18). Daha sonraki dönemlerde yazılan Farsça ve Türkçe Cemşîd u Hurşîd mesnevîleri Sâveci'nin bu mesnevîsinden esinlenilerek yazılmıştır. Türk edebiyatında yazılmış üç Cemşîd u Hurşîd mesnevîsi bulunmaktadır. Bunlar: Ahmedî tarafından kaleme alınan Cemşîd u Hurşîd, Şeyhoğlu Mustafa'nın Hurşîd-nâmesi ve Cem Sultân'ın yazmış olduğu Cemşîd u Hurşîd mesnevîleridir. Şeyhoğlu Mustafa'nın Hurşîd-nâmesi üzerinde çalışmış olan Hüseyin Ayan (1979: 44), Ahmedî'nin "Cemşîd u Hurşîd"inin ve Şeyhoğlu Mustafa'nın "Hurşîd-nâme"sinin yazılış sebebi olarak, Germiyanlı sahasında yetişmiş olan bu iki şair arasındaki rekabeti göstermektedir.

Türk edebiyatındaki ilk Cemşîd u Hurşîd mesnevîsi Ahmedî (Ö.1413) tarafından I. Mehmed'e sunulmak üzere nazmedilmiştir. Ahmedî'nin eseri 4798 beyittir. Sâveci'den esinlenerek kaleme alınan eser, yer yer lirik gazeller, Türk folklorundan gelme konular, Köroğlu ve Dede Korkut hikâyelerini andıran parçalarla zenginleştirilmiş ve Türkleştirilmiştir (Pala, 2005: 88). Bu özellikler, Ahmedî'nin eseri ile Sâveci'nin eseri arasında büyük farklar ortaya koymaktadır. Cemşîd u Hurşîd mesnevîsi Ahmedî'nin dilinde çeşitli hikâyelerle zenginleşmiş ve yerlileşmiştir.

Eserin konusu ise Çin fagfûrunun oğlu Cemşîd ile Rûm sultanının kızı Hurşîd arasında geçen bir aşk hikâyesidir. Cemşîd, hem ilimde, hem de kılıç kullanmada hünerli bir şehzâdedir. Bir gün eğlence meclisindeyken uykuya dalar, rüyasında Hurşîd'i görür ve ona âşık olur. Feryat ile uyanan Cemşîd, rüyasını etrafındakilere anlatır ve Hurşîd'den bahseder. Hem bilge, hem gezgin, hem de

¹ Ahmet Atillâ Şentürk'ün (2002: 5-8) mesnevîler üzerine yapmış olduğu çalışmaya göre XIV. yüzyılda te'lif tarihi bilinen 21, müellifi bilinen 40, müellifi bilinmeyen 18 olmak üzere toplam 79 mesnevî kaleme alınmıştır.

² Mesnevî bir nazım biçimi olmasının yanı sıra hikâye/roman kavramlarına karşılık olarak aşk hikâyesi anlamında da kullanılmıştır (Kurnaz; Çeltik, 2010: 357).

nakkâş olan Mihrâb, Cemşîd'in anlattığı kızın Hurşîd olduğunu anlar. Mihrâb daha önce Hurşîd'i görmüş ve bir resmini çizmiştir. Bu resmi Cemşîd'e gösterir. Cemşîd rüyasında gördüğü kızın, bu resimdeki güzel olduğunu ve onu bulmak istediğini söyler. Mihrâb'dan da kendisine yardımcı olmasını ister. Anne ve babasından izin alarak yola koyulurlar. Yolda ejderha, dev, cadı, peri kızları ve peri sultanı Hûrîzâd ile karşılaşır. Bu zorlukları bir bir aşan Cemşîd, Hurşîd'in memleketi olan Rûm'a varır. Saraya giderek kendini bir tüccar olarak tanıtır. Rûm sultanı Kayser, Cemşîd'in giyinişinden ve davranışlarından şüphelenir. Cemşîd'in bir şehzâde olduğunu sezer. Cemşîd sarayda kaldığı süre içinde Hurşîd ile gizli gizli görüşmeye başlar. Hurşîd de Cemşîd'e âşık olur, ancak Hurşîd'le evlenmek isteyen sadece Cemşîd değildir. Şâm sultanının oğlu Şâdî de Rûm'a, Hurşîd'i görmeye gelmiştir. Kayser, kızını hangisinin daha çok hak ettiğini öğrenmek için bir çevgân oyunu ve av tertip eder. Her ikisinde de Cemşîd gâlip gelir. Kayser kızını Şâdî'ye vermek istemediğini bildirince, Şâdî savaş çıkarır. Şâm ve Rûm sultanları arasında çıkan bu savaşı, Cemşîd'in yardımı ile Kayser kazanır. Cemşîd, Kayser'e aslında bir şehzâde olduğu gerçeğini açıklar. Cemşîd ve Hurşîd evlenirler. Cemşîd, Hurşîd'i de alarak, Çin'e geri döner ve tahta çıkar.

Klâsik bir aşk mesnevîsi olan Cemşîd u Hurşîd, XIV. yüzyılın hem dil özelliklerini hem de siyasi, sosyal ve kültürel yapısını bünyesinde barındıran önemli bir kaynaktır. Her eser, ait olduğu dönemin özelliklerini taşıyan bir parçasıdır. Özellikle mesnevîler, ait oldukları dönemin sosyal ve kültürel hayatı, siyasi düzeni, tarihi dokusu, inanç sistemleri ve gündelik hayatı hakkında bizlere ışık tutmaktadır. Dîvân Edebiyatı şairleri de, yaşadıkları toplumdan taşıdıkları birçok izleri eserlerinde işleyerek, o günlerin araştırmasını yapan kişiler için kaynak oluşturmaktadır (Kahraman, 1996:333). Bu özelliklerine karşın Dîvân Edebiyatı; yıllar boyunca, halk kültüründen ve düşüncesinden uzak oluşu, belli bir elit zümreye hitâp etmesi, Arapça ve Farsça kelimelerin sıkça kullanılması ve realiteden uzak soyut bir dünyayı yansıttığı düşünceleriyle sıkça eleştirilmiştir. Özellikle de, belli bir kesimi ilgilendirdiği ve bu nedenle de bütün bir toplumu içine alan Türk edebiyatı kavramına ters düştüğü ifadesi dikkat çekmiştir (Kahraman, 1996: 202). Bütün bu suçlamalara karşın Dîvân Edebiyatı, zannedildiği gibi tamamen halktan, sosyal hayattan uzak değildir. Son dönemlerde yapılan birçok değerli çalışma sadece Dîvân şiirinin değil, her sanat eserinin mutlaka bir ihtiyaç neticesinde meydana geldiğini, sanatkârların eserlerinde kullandıkları motiflerin, simgelerin ve mazmunların mutlaka bir yönüyle sosyal hayat tarafından doğrulandığını savunmaktadır (Dilçin,1999; Küçük, 1999; Öztoprak, 2000; Doğan, 2002; Öztekin, 2006; Serdaroglu, 2006; Özkan, 2007).

Ahmedî'nin Cemşîd u Hurşîd mesnevîsi de, yukarıda belirttiğimiz gibi, kendi döneminin sosyal hayatı, gelenek ve görenekleri hakkında bilgi veren yazılı

bir kaynak niteliğindedir. Devlet idaresi ile alakalı ritüeller ve devlet adamları; çeşitli meslek grupları; evlilik kurumu ile ilişkin kız isteme, çeyiz ve düğün; oyun ve spor kültürüne ait avlanma ve çevgan oyunu; dev, ejderha, cadı, peri gibi esatiri varlıklar; çeşitli gelenek ve görenekler; dönemin sosyal ve kültürel hayatında önemli yere sahip mekânlar; ait olduğu dönemin zenginliğini ifade eden değerli taşlar, kumaşlar ve kokular Ahmedî'nin Cemşîd u Hurşîd mesnevîsinde sosyal zemini zenginleştiren dokulardan birkaçıdır. Çalışmamızda bu zengin unsurları tespit etmeye çalıştık.

XIV. yüzyılın siyasi, sosyal ve kültürel hayatına ait unsurları tespit etmek amacıyla ele aldığımız Ahmedî'nin Cemşîd u Hurşîd mesnevîsi, bir yönüyle İran edebiyatı hikâye tarzını korurken, diğer yönüyle de Türk kültürünün öğeleriyle harmanlanmış olması sebebiyle dikkati çekmektedir. Ahmedî'nin Cemşîd u Hurşîd mesnevîsi üzerine inceleme yapan Mehmet Akalın'ın "*Ahmedî - Cemşîd u Hurşîd (inceleme-metin)*" adlı eseri çalışmamıza kaynaklık etmiştir. 1975 yılında basılan bu eserde, birçok okuma hataları mevcuttur.³ Kaynak olarak gösterdiğimiz beyitlerde tespit edilen yanlış okumalar düzeltilerek verilmeye çalışılmıştır.

1. Devlet İdaresi

Gerek Selçuklu devletinde, gerekse Osmanlı devletinde şairlere ve yazarlara ehemmiyet verilmiş, bu sanatkârlar saraylara yakın tutulmuşlardır. Şair ve yazarlar, sultanlara veya önemli devlet büyüklerine sundukları kasîdeler, mersiyeleler, mesnevîler için ödüllendirilmişlerdir. Saraya bu kadar yakın olan şair ve yazarların, eserlerinde saray hayatını ve devlet idaresini birer malzeme olarak kullandıkları dikkati çekmektedir.

Hükümdar: Cemşîd u Hurşîd mesnevîsinde, Çin ülkesinde taht ve tacın sahibine "fagfûr" unvanı verilmiştir. "Fagfûr" unvanının yanı sıra eserde, İran sultanları için kullanılan "şah" ve Türk sultanları için kullanılan "melik" ifadeleri de yer almaktadır. Fagfûr, idarenin yönetimini kimseyle paylaşmamasına rağmen, yeri geldiğinde etrafındaki devlet adamlarına da danışarak, onların görüşlerini de değerlendirir. Eserde ideal bir yöneticide bulunması gereken özellikler Çin hükümdarına atfedilerek verilmiştir. Buna göre hükümdar adaletli, akıllı, tedbirli, siyasetten anlayan, hayâ sahibi, savaşçı vb. özellikleri üzerinde taşımalıdır. Ahmedî eserinde bu özellikleri şöyle anlatır:

Varıdı Çîn'de bir sultân-ı dâna
Kim olıdı kamu işde tuvânâ

³ M. Akalın'ın eserindeki hatalar için bkz. ÜNVER, İsmail (1977), Ahmedî'nin Cemşîd ü Hurşîd Mesnevîsi Üzerine, *Türkoloji Dergisi*, VII-1

Hakıñ halkına dâyim dâd iderdi
Cihânı ‘adl ile âbâd iderdi

Melik kim olmaya anda ‘adl ile dâd
Az ola mülkden olur ise şâd (426-428)⁴

Çoğıdı leşgeri vü mülki ma’mur
Diridi halk ana şâh-ı Fağfûr (436)

Melik sermâyesi ‘adl u sehâdur
Melik mi olur ol kim kem ‘atadur (1483)

Gerekdür şâh olana hüsn-i tedbîr
Ki devlet işine olmaya taksîr (1487)

Melik kim olmaya anda siyâset
Acebdür idebilürse anda riyâset (1489)

Çin ülkesi Ahmedî'nin mesnevîsinde idealize edilmiş bir devleti de simgelemektedir. Bu ülke hem cennet misali güzelliklere sahiptir, hem de askerî açıdan çok güçlüdür. Bu özellikleri Ahmedî eserinde, Rum hükümdarı Kayser'e kendini bir tüccar gibi tanıtan şehzâde Cemşîd'in ağzından şöyle anlatır:

Didi Çîn üç yüz altmış pâre şardur
Ki kamusu ulu vü mu'teberdür (1801)

Var anda bin tümen türk-i kemen-keş
Ki çıkar okı peykânında âteş

Melik Fağfûr durur anda sâhib-i tâc
Gelür her şehrden bir gün ana bâc (1804-1805)

Fağfûr'un yanı sıra Rûm sultanı Kayser de, ülkesini en iyi şekilde yöneten bir şâh imajına sahiptir. Şehzâde olan Cemşîd de yiğitliği, adaleti, hünerli, tedbirli ve hayâ sahibi olması gibi özellikleriyle bir hükümdar özelliği göstermektedir.

⁴ Çalışmamızın ana kaynağı, Mehmet Akalın'ın “ Ahmedî- Cemşîd u Hurşîd (inceleme-metin)” adlı eseridir. Örnek beyitler bu eserden alınmıştır. Buradan itibaren seçilen örnek beyitlerin sadece beyit numaralarının verilmesi uygun görülmüştür.

Onun bu özelliklerini kavrayan Rûm şâhı Kayser, onu önce veziri, daha sonra da kızı Hurşid ile evlendirerek taht ve tacının mirasçısı yapmıştır.

Şehzâde: Eserde şehzâde kelimesinin yanı sıra "melik-zâde", "sultân-zâde" unvanlarının kullanıldığı dikkat çekmektedir. "Şah oğlu, padişah oğlu" anlamına gelen şehzâde ifadesi, hükümdarların erkek evlatlarına verilen bir unvandır. Şehzâdeler, saltanâtı devam ettirecek kişi olarak görüldüklerinden, küçük yaştan itibaren devlet işlerinde yetişmeleri ve kılıç kuşanmaları için, emirlerine tahsis edilen lâlâlardan eğitim almışlardır. Devlet işlerine tam olarak vakıf olmaları için çocuk yaşta sancaklara vali olarak gönderilmişlerdir (Özkan, 2007: 61).

Cemşid'in de bir sancak beyi olduğunu ve bu eski geleneği devam ettirdiği eserde görülmektedir. Cemşid, Hurşid'i rüyasında görüp, ona âşık olmuştur. Hurşid'den başka bir şey düşünemeyen Cemşid, devlet işleriyle ilgilenmemektedir. Onun bu hâli Fağfûr'a iletilince, Fağfûr on günlük yolu iki günde alarak, oğlunun yanına gelmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere Cemşid, saraydan uzakta, bir sancağın yönetiminde bulunmaktadır.

Melik didi Hümâyûn'a varalum
Hümâ-sâye oğul hâlin görelüm

Olıban tazı atlara süvâre
İrişdiler iki günde ol diyâre

Ol on günlük yolu anlar iki günde
Sürüben germ irişdiler anda (761-763)

Şehzâdelerin küçük yaşlarından itibaren iyi bir eğitim aldıklarından yukarıda bahsetmiştik. Bu eğitim savaş eğitiminin yanı sıra siyaset, din, matematik, astronomi, şiir vb. ilimlerin öğretilmesini de kapsamaktadır.

Eline kılıç alsa olmadın zarb
Olurdı berk-i sûzân şarkıla garb

Varıdı anda fesâhat hem belâgat
'Ulûm-ı hikmet ü 'ilm-i kitâbet (445-446)

Vezir: Vezir, hükümdarın vekilidir. Her zaman hükümdarın yanında yer alır. Devlet işlerinde hükümdar ve şehzâdeden sonra en yetkili kişilerdir. Aynı zamanda padişahın danışmanlarıdır. Vezirler de hükümdarlar gibi akıllı, hünerli, siyaset bilgisi olan, devlet işlerinden anlayan, irfan sahibi vb. özellikleri taşıyan kişilerdir.

Ahmedî'nin mesnevisinde Cemşîd, kendini Rum Sultanına tâcir olarak tanıtır, ancak Rûm sultanı onun konuşmalarından, hâl ve hareketlerinden etkilenecek onun bir tâcirden fazlası olduğunu düşünür. Kayser, şehzâde olabileceğinden şüphelendiği Cemşîd'in hünerlerinden ve sadakatinden etkilenir. Cemşîd'in kendisine hizmet için geldiğini söylemesi üzerine ise, Cemşîd'i veziri yapar.

İşi bir yıl anuñün hidmet oldı
İkincide vezîr-i hazret oldı (3011)

Periler sultanı Hûrizâd'ın da, Naz-perverd adında bir veziri vardır. Hûrizâd'ın ondan istediği emirleri harfiyen yerine getirir. Hûrizâd'ın olmadığı yerde, Hûrizâd'a vekâlet eder.

Vezîri varıdı anun Naz-perverd
Diyeydün laledür yüzi veya verd (1276)

Vezirlerin bir görevi de sultanlarının isteği üzerine, sultanlara vekâlet etmeleridir. Şâm sultanının şehzâdesi Şâdî, Hurşîd'i istemesi için vezirini Rûm sultanı Kayser'e gönderir.

Vezîrin Kayser'e virbidi Şâdî
Ki irdi vakt-ı hayr u rûz-ı şâdî (3746)

Kayser'in, Hurşîd'i vermemek için öne sürdüğü şartları Şâdî'ye, veziri iletir.

Vezîr ol resme ki işitdi hikâyet
Varuban itdi Şâdî'ye rivâyet (3757)

Diğer Devlet Erkâm: Padişahın maiyetinde, padişahla istişare eden, devlet işlerinin yürüten kişiler olarak "beg", "kethüda", "ulular" gibi devlet yönetiminde bulunan kişiler de karşımıza çıkmaktadır.

Buyurdı kim ana karşı varalar
Ulular begler ü hem kethüdâlar (3498)

Bunların dışında saray ve saray dışında muhtelif vazifeleri yerine getiren görevlilere çavuş denilmektedir. Divan toplantısına gelen vezirleri, kazaskerleri, defterdarları vb. görevlileri karşılamak onların görevleri arasındadır (Özkan, 2007:111) Bunun yanı sıra başka ülkeden gelen elçileri, misafirleri karşılamak da onların vazifelerindedir. Hurşîd'i istemek için Şâm'dan gelen Şâdî'yi de çavuşlar karşılar.

Turur çavuşlar iki yana ber-vâ
Hamâ'il tığler eyle ki Cevzâ (3522)

2. Devlet Ritüelleri

Resmi Davetler ve Kabuller: Ülkeye gelen elçiler, zengin tüccarlar, önemli kişiler padişah tarafından sarayda düzenlenen eğlencelere davet edilirdi. Bu adet, mesnevîde iki yerde karşımıza çıkar. İlk olarak periler sultanı Hûrizâd, Cemşîd'i çok beğenerek sarayına çağırır.

Anı virbidi ki idüp öZR-hâhî
İde dâvet serâ-büstâna şâhı (1277)

Perî-rûh okımış bizi serâya
Nedür tedbîr fikr eyle bu râya

Didi Mihrâb kim oraya varalum
Anunla hem-dem olup oturalum (1326-1327)

İkinci olarak da Rûm'a girerek, kendini tüccar olarak tanıtan Cemşîd, Kayser tarafından saraya davet edilir.

Melik Cemşîd'i Kayser itdi dâvet
Ki ide bi iki dem anunla 'işâret (1851)

3. Aile İlişkileri

Türk toplumunda aile her zaman ön planda tutulmuştur. Aile devletin ve toplumun mihenk taşı olarak görülmüş ve korunmuştur. Anne ve babaya saygı hem İslam dininin bir getirisi hem de Türk adet ve geleneklerinin ortak bir öğretisi olarak sosyal hayatta yerini almıştır.

Cemşîd u Hurşîd mesnevîsinde de aile bağları, anne ve babaya olan saygı ve sevgi, anne- evlat, baba-evlat ilişkileri hikâyenin içine serpiştirilmiştir. Cemşîd'in âşık olup, hastalandığını öğrenen Fagfûr, oğlunun çektiği sıkıntıyı kendi içinde hisseder. Oğlunun yanına gitmek için yola çıkar.

Melik çün oğlı hâlin eyledi eyledi gûş
Hemân-dem oğlı gibi oldı bî-hûş

Oguldur câna dirlik gözlere nûr
Ata ana ölür ogul olsa rencûr (753-754)

Cemşîd'in üzüntüsünün kendi üzüntüsü olarak gören Hümâyûn, oğlu için nasıl emek harcadığını anlatır.

Hümâyûn didi kim ey cân-ı mâder
Vücûdî 'ömr-i hânımân-ı mâder (768)

Giceler hakkı kim bîzâr idüm ben
Seni emzürmekde vü giryân idün sen

Südüm hakkı kim emmişsin sen anı
Senünle görürüm ben bu cihâmı (771-772)

Cemşîd, Hurşîd'i aramak için yola çıkmadan önce babasının iznini ister. İlk başta buna izin vermeyen Fağfûr, Cemşîd'in gerekirse canına kıyacağını öğrenince istemeye istemeye bu yolculuğa razı olur.

Atamdan dilerem alıram icâzet
İdem Rûm'a irişmege 'azîmet (986)

Rızâsuz virdi ana şâh destûr
Rızâyıla ola mı cândan gişi dur (1159)

Cemşîd Rum'a gitmek için yola çıkarken annesi ona hayır duada bulunur.

Hümâyûn gözlerinde öptü anun
Didi kim ey dil ü cânı ananun (1176)

Hak olsun sana yolda yâr u yâver
Melâ'ik baht ile peyveste rehber

Mübârek zâtuna irişmesün derd
Atun ayaguna irmesün yavuz gerd

Murâduna hak itsün cümle hâsıl
Ümîdün neyse olsun sana vâsıl (1179-1181)

Nihayetinde Hurşîd'e kavuşan Cemşîd, bu sefer de anne ve babasının özlemine çeker. Annesinin ve babasının da kendisini özlediğini bilmektedir ve onları gücendirmek istememektedir.

İlendürmek anayı şom olur
Ana gönlün koyan mezmûn olur (4513)

Cemşîd, Hurşîd'i de alarak, Çin'e geri gelir. Onu gören anne ve babası Cemşîd'e sarılarak, öperler. Annesi oğlunu görünce, kendini bile unuttur.

Gehî kaşun öperdi gâh gözün
Gehî sürer idi yüzine yüzün

Atasınun katunda şeh-zâde
Anası katına geldi piyâde

Hümâyûn göricek oğlı yüzini
Gidüp 'aklı unutdı kendözünü (4613-1615)

4. Sosyal Yapılanmada Meslekler

Sosyal yapılanmada her meslek grubu, kendine özel bir yer işgâl eder. Ahmedî'nin mesnevîsinde, meslek sıralamasında ilk yeri hükümdar ve diğer devlet adamları bulunmaktadır. Bunların ardından orduda görev yapan askerler ve sarayda görevli hizmetçiler gelmektedir. Nakkâşlar, tüccarlar, mu'abbirler, mutribler ve sâkîler de sosyal yapılanmada yer alan önemli meslek gruplarındandır.

Hizmetliler: Ahmedî'nin Cemşîd u Hurşîd mesnevîsinde, hizmetliler önemli bir yere sahiptir. Bu hizmetliler kimi zaman Hurşîd'i yetiştiren dâyesi, kimi zaman da câriyeleri Şeker-leb ve Erganûn-sâz olarak karşımıza çıkar.

Ketâyûn adlı vardı dâyesi anun
Ki hüsn-râyidi sermâyesi anun (2017)

Şeker-leb bu sözi itti rivâyet
Dil u cânlara eyledi sirâyet (2156)

İşâret itti girü Erganûn-sâz
K'ide bir şi're dahı ol dem âgâz (2172)

Saray kapılarında bulunan, "kapıcı, perdecî" isimleriyle de bilinen hâcibler de saray hizmetlileri arasında yer almaktadırlar.

İrişdi bir kişiye adı Hâcib
Ki Fagfûr itmîşti anı hâcib (1772)

Tâcir: Ticaretle uğraşan kimselere verilen isimdir. Cemşîd, Kayser'in sarayına vardığında kendini bir tüccar olarak tanıtır. Ancak Kayser, Cemşîd'in hâl ve hareketlerinden, onun bir tacirden daha üstün olduğunu sezinler.

Nicesi ola tâcirden be-dîdâr
Bilürüz hûblarda neyse mikdâr (1813)

Degüldür tâcir aslı bu cüvân-merd
Az olur kim ola tâcir cüvân-merd

Hâyâyla edeb hem cûd u tâcir
Degül mümkün k'ola bir yerde zâhir (1815-1816)

Nakkâş: Resim yapan, yağlı boya ile duvar süsleyen kişilere verilen isimdir (Pala, 2005;348). Nakkâş ifadesi, ressam kelimesi ile de aynı anlamda kullanılmıştır. Ancak, ressamlar müstakil tablolar yapan kişilerken, nakkâşlar muhtelif yapıların duvar ve tavanlarına süslemeler yapan ustalardır. Nakkâşlar bir nevi nakış ustalarıdır. Bu manada yazma eserleri, minyatürler resmederek süsleyen sanatkârlar için de nakkâş ifadesini kullanmak mümkündür (Özkan, 2007;139). Ahmedî'nin söz konusu mesnevîsinde, Cemşîd'in yol arkadaşı Mihrâb da bir nakkâştır.

Hem eyle nakş-bend idi vü üstâd
Ki suya nakş ururdu şöyle kim bâd (881)

Er oldur kim görüben sûret u kâş
Bile kim var durur ol nakşa nakkâş (888)

Mu'abbir: Rüya tabir eden, görülen rüyalardan mana çıkaran kimselere verilen isimdir. Her rüyanın bir mana ifade ettiği inancı bu meslek grubunun doğmasına vesile olmuştur. Rüyada olup bitenle ilgili yorum yapmak, günlük hayatla ilgili çeşitli sonuçlar ortaya koymak önemli bir ihtisas alanı olarak görülmüştür (Özkan, 2007: 233). Mu'abbirlerin saray görevlileri arasında önemli bir yeri vardır.

Cemşîd rüyasında Hurşîd'i görür, âşık olur ve figan ederek uykudan uyanır. Onun bu halini görenler, rüyada ne gördüğünü merak edip, sorarlar. mu'abbirden de bu rüyayı yorumlaması istenir.

Didiler düşde ne gördün haber vir
Anı ta'bir eylesün mu'abbir (517)

Mutrib: Mutrib; çalgı çalan, şarkı söyleyenler için kullanılan bir tabirdir. Bu kişilerin eğlence hayatında önemli bir yeri vardır. Bunun sebebi ise, tertip edilen eğlencelerde mutlaka müzik ve şarkının yer almasıdır. Bunun yanı sıra mutribler gazel okumalarıyla dikkat çekmektedirler (Özkan,2007:155).

Ahmedî'nin bu mesnevîsinde de, şarap ve eğlence sohbetleri sık sık geçmektedir. Mesnevînin ana kahraman Cemşîd, eğlence meclislerini çok sevmektedir. Bu meclislerde de mutribler hazır bulunmaktadır.

Tolı muribler idi şâhid-i şeng
Rebâb u 'ud idi vü ney ü çeng (469)

Rûm şâhı Kayser de, sarayında eğlenceler düzenlerken mutribleri eksik etmez. Periler sultanı Hûrizâd da, sarayında düzenlediği eğlencelerde mutribleri bulundurur.

Gel ey mutrib nevâda eyle bir sâz
K'ola sözün dil ü cân ile dem-sâz (1294)

Sâkî: Meclislerde, eğlencelerde içki sunan kişiler için kullanılan bir tabir olan "sâkî", mutrib kelimesiyle birlikte karşımıza çıkmaktadır.

Didiler sâkiye kim getüre mey
Rebâb u erganûn çeng ü hem ney (3579)

Hurşîd'i istemeye gelen Şâdî için düzenlenen eğlencede Cemşîd, Kayser'in elinden mey içer. Şâdî ise aşırı sarhoşluğundan bunu reddeder. Cemşîd, rakibi Şâdî'nin uygunsuz hareketlerinden dolayı, onu yenebileceği ümidini besler.

Melik sâkî elinden dûstgânî
Hemân dem içti âb-ı zindegânî

Anı şâh Kayser'e içmişdi Cemşîd
Ki ol idi ana dünyâda ümmîd

Komadı bir nem ol deryâda bâkî
İletti keştîyi Şâdî'ya sâkî (3581-3583)

5. Savaş Aletleri

Kılıç, gürz, keman (yay), mızrak, kalkan, şimşir, hançer vb. diğer savaş aletleri, o dönemin birer sosyal hayat unsuru olarak şiire ve mesnevîlere girmiştir. Eserlerdeki ana kahraman daima savaşçı ve yenilmez bir yiğit olarak karşımıza çıkar. Kılıcı, yayı ve gürzü kullanarak düşmanlarını yener, onlara korku salar.

Ahmedî'nin bu mesnevîsinde Cemşîd yayı, kılıcı ve gürzü kullanmakta hünerli bir kahraman olarak yer alır. Cemşîd, dev ve ejderha ile mücadelelerinde iyi bir savaşçı olduğunu gösterir.

Kılıç süniyle oldukda hitâbı
'Inâmı yil olurdı tag rikâbı

Eline niçe alurıdı gürz
Olurdı korkusundan sürme Elbürz (441,442)

Kemân dutdukda eyleyidi kâdir
K'okuna dikilürdi nesr-i tayîr (443)

Eline kılıç alsa olmadın zarb
Olurdı berk-i sûzân şark ile garb (445)

Yine Cemşîd, cesareti ile rakibi olan Şâm sultanın oğlu Şâdî'nin ordusunu yener. Şâm sultanı Mihrâc, taht ve tacı bırakarak kaçar.

Cenâh u kalbi çün kim râst kıldı
Melik Cemşîd kalbe hamle kıldı (4152)

Olup nâ-çâr elinden kaçtı Mihrâc
Yirinde kodı ger tahtı vü ger tâc (4184)

6. Spor Kültürü

Spor, saray hayatında önemli bir yere sahiptir. Savaşların çoğunlukla beden gücüne dayandığı dönemlerde askerler ve devlet adamları, güçlü ve zinde kalabilmek için çeşitli sporlar yapmaktaydılar. Ahmedî'nin Cemşîd u Hurşîd mesnevîsinde bu kültür unsuru çevgân oyunu ve avlanma olarak yer almaktadır.

Çevgân Oyunu: Çevgan, bir meydana ata binerek elindeki sopa ile topa vurma suretiyle oynanan bir oyundur. Bu oyuna "guy u çevgan" adı da verilir. Karşılıklı dört veya on kişilik takım halinde oynanan bu oyun eski şark milletlerinde, özellikle Türklerde, görülmektedir. Bu oyunda taraflar at sırtında bulunur ve ellerindeki ucu eğri değneklerle topu hedefe sürerler (Pala, 2005:102). Belli bir sürede topu hedefe ulaştıran takımın kazandığı bu oyun Ahmedî'nin eserine de konu olmuştur. Rum sultanı Kayser, Cemşîd ve Şadi'nin de katıldığı bir çevgan oyunu hazırlatır. Cemşîd, bu oyunda da hünerlerini gösterir ve Şadi'yi yener.

Bugün anunla meydâna varalum
Ele çevgânlar alup top uralum

Binüben tîz ü ser-keş esb-i tâzî
İdelüm anunla esb-bâzî

Ola kim eyleye çâbü-k-süvârî
Yüzinden gide girü şermēsârî

Melik ol dem binüp bir bâd-pâyî
Diyeydün bindi şâhîn bir hümâyî

Elinde top u çevgân-ı hilâli
Nite kim mâh u mihrîdi ittisâli (3631-3635)

Melik Şâdî evvel at ile yürürdi
Topı çevgân ile ol demde urdı

Solına sağına top urdu bir dem
Semendin saldı meydâna melik Cem

Topı çevgân ile eyle urdu mâh-rûy
Ki çıktı diyeyidün çerhden kûy (3651-3653)

Topı çevgân uruâ Şâdî'den aldı
Anun arduca Şâdî at saldı (3654)

Avlanma: Ava çıkma, avlanma padişah ve devlet büyükleri için bir çeşit spor ve eğlence sayılırdı. Padişahlar için özel av alanları bile bulunmaktaydı. Avlanmak için özel avcı köpekleri, doğanlar ve şahinler yetiştirilirdi. Avcı köpek ve şahinlerin dışında ok, mızrak, bıçak gibi keskin aletler, kement ve tuzaklar da kullanılırdı. Avlarda genellikle ceylan, tavşan, keklik, bildircim vb. hayvanlar avlanırdı. Ayrıca avcılar, avlarıyla övünmeyi de bir maharet sayarlardı (Özkan, 2007: 504).

Sosyal hayatta böylesine önemli bir rol oynayan avlanma eğlencesi Cemşid u Hurşid mesnevîsine de girmiştir. Rum sultanı Kayser, Cemşid'in mi, yoksa Şadi'nin mi daha hünerli olduğunu görmek için bir av eğlencesi düzenler. Bir şanssızlık sonucu Kayser bir aslanın saldırısına uğrar. Avlanmaya dalan Şadi bu durumu fark etmezken, Cemşid hemen Kayser'in imdadına yetişir ve böylece bir kez daha Kayser'in itimadını kazanarak, rakibi Şadi'nin bir adım önüne geçer.

Diledi kim şikâr eyleye Kayser
Ki göre kimdür arada hüner-ver

'Ukâb istedi vü şâhbâz u şâhîn
Dahı sunkur balaban ile lâçin

Vaşakla pars u it dahı tazı
Râst ola şikârun cümle sâzı (3680-3682)

Geyikler atlar idi berg-i sünbül
Hevâ tolı idi bûy-ı karankül (3686)

İdüb Cemşîd elinden bâz pervâz
'Ukâbı yire indürürdü ol bâz

Şikâr içinde Kayser nâ-gehânî
Bir arslanı görür kâsd itmiş anı (3692-3694)

Görüp Cemşîd'i n'oldı hâl-ı Kayser
'Ukâbı itdi kemân zâgına hem-per

Hadeng ile arslana bir yara urdu
Yüregın bagrıyla yara urdu (3697-3698)

7. Evlilik

Sosyal yapılanmanın en küçük birimi olan aile kurumunun sağlam, örf ve âdetlere uygun bir biçimde kurulması, özellikle geleneksel toplumlar için önemli bir husustur (Türkdoğan, 2011: 114). Evlenecek çiftlerin birbirine uygun olması da, ehemmiyet gösterilmiş bir durumdur. Evlilik öncesinde gerçekleştiren çeyiz, kız isteme ve düğün gibi âdetler, toplumun önemli bir sosyal parçası olmuştur. Ahmedî de, bu âdetlere mesnevîsinde yer vermiştir.

Kız İsteme: Evlilik öncesinde damat adayı beğendiği kıza talip olduğunu bildirir. Beğendiği kıızı gelenek ve göreneğe uygun olarak ister. Şam sultanın oğlu Şâdî de, Hurşîd'e talip olduğunu bildirerek yola çıkar. Karşılama, çevgan oyunu ve av eğlencesinin ardından Şâdî, vezirini elçi olarak gönderir ve Kayser'den kızını ister.

Vezîrin Kayser'e virbidi Şâdî
Ki irdi vakt-ı hayr u rûz-ı şâdî

Gerek Hurşid ki ola rûzı gülşen
Gönül bâğını ide tâze gülşen

Gerek kim idevüz tîzde 'arûsu
Sa'adette 'ala'r-rağm-ı nuhûsî

İrürdi Kayser'e bu söz melâli
Ki gam gösterdi şâdîsi hayâli

Tazaka çün olardan oldı bi-bend
Kabûlun yirine irürdiler red (3746- 3750)

Kayser kızını Şâdî'ye değil, Cemşid'e vermek istemektedir. Şâdî, şehzâde olmasına karşın çevgân oyunu ve avda hüner gösterememiştir. Kayser, Şâdî'yi kendine layık bir damat olarak görmemektedir. Kayser redd cevabı vermek istemediğinden Şâdî'ye yapamayacağı üç şart ileri sürer. Bunlar; Şâm ve Berber ülkesinin yarısını verilmesi, Avrupa'dan ganimet getirilmesi ve Şâdî'nin bundan sonra Şam'a dönmeyerek Rûm'da kalmasıdır.

Velî gerek durur kabin-i duhter
Ki ola nısf-ı Şâm u nısf-ı Berber

Dahı gerekdür ol kim verür efrenc
Bana virile eger mâl u eger genc

Üçinci şart budurur ki dâmâd
Katumda ola Şâm'ı itmeye yâd

Bu şartu çünki yerine getüre
Ala Hurşid'i katumda otura (3753-3756)

Şâdî şartları babasına danışmak üzere Şam'a döner. Şâdî, bu şartların Kayser'in kızını vermemek için sıraladığı bahaneler olduğunu bilmektedir. Hurşid'i savaşıarak elde etmeye karar verir ve Şâm'da ordusunu hazırlar.

Bilindi Şâdî'ya kim bu fisâne
Degül durur meger olmaz bahâne (3758)

Varayım bunı şâha bildüreyim
Cevâbı ne durur anun göreyim (3760)

Düğün: Düğün Türk geleneklerinde önemli bir yere sahiptir. Düğün, kişilerin evlendiklerini duyurmak ve evliliklerini kutlamak için yapılan bir eğlencedir. Düğünün diğer bir sosyal yönü de yeni evlenen kişilere yardımda bulunulmasıdır.

Şâm sultanı ile yapılan savaştan galip çıkan Cemşîd, Kayser'in kızı Hurşîd ile evlenir. Saray süslenir, çalgıcılar hazır edilir, etrafa güzel kokular dağıtılır, lal ve inciler saçılır, eğlenceler tertip edilir.

İki هفته idüben hoş 'işret ü bezm
Üçincide düğüne ittiler 'azm (4234)

Zümürüd la' u zer çün oldı terkîb
'Arûsa kıldılar bir 'icle tertîb (4332)

Nevâ eyledi çeng ü barbut u ney
Yürüdü sâgar-ı mey hoş pey-â-pey (4355)

Münevver kılmış anı mâh-rûlar
Mu'attar kılmış anı müşg-bûlar (4358)

Nisâr için olara ehl-i bâlâ
Dökerdi la' ile lü'lüyi lâlâ (4378)

8. Mesnevîde Yer Alan Motifler

Peri: Cinlerin dişilerine verilen bir isimdir. Bunları gören olmadığı için çok güzel ve çekici oldukları düşünülür. Çeşme, pınar, göl vb. yerler perilerin yurdu sayılır. Onları bir kez gören güzelliklerine âşık olur ve etkilerinden kurtulamaz. Büyü ile ortaya çıkarlar (Pala, 2005:369).

Rum'a doğru yola çıkan Cemşîd'in yoluna peri sultanı Hûrizâd çıkar. Hûrizâd o kadar güzeldir ki, Cemşîd ona hayran olmaktan kendini alamaz. Hûrizâd ona, kendisiyle kalması için teklifte bulunur ancak Cemşîd kabul etmez.

Orada gördi bir çeşme akar
Ki suyu âb-ı Hızr idi yâ Kevser

Oturmuş ol sunun içinde bir gül
Gül üstünde tağılmış tâze sünbül

Eliyle saçacak başına su
Kamer üstüne dökülürdü lü'lü (1228-1230)

Tenin örttü saçıyla ol yüzi gül
Nite kim gice olıcek örtilür gün

Kalup şâh ol ten ile saça hayrân
Diledi kim ana vire dil ü cân (1236,1237)

Dutup durur perîler bu diyârı
Bunun bir hûb kızdur şehryârı (1244)

Ol ola çeşmede yunan dil-ârâm
Ki yüzi gündür anun saçları şâm (1246)

Perînün hoş koku olur gıdâsı
Dahı nesne ile olmaz iğtidâsı (1249)

Dev (Dîv): Kötülükle dolu esatiri yaratıklar için kullanılır. İri yarı, korkunç, kuvvetli ve kimi zaman insanı andıran özelliklerle düşünülür. Zerdüşî dininde kötü ruhlar için bu tabir kullanılmış (Pala, 2005: 118).

Cemşîd u Hurşîd mesnevîsinde dev karşımıza, Cemşîd'in Rum'a giderken karşılaştığı bir düşmanı olarak çıkar. Bu yaratığın başı ve yüzü kurda, gözleriyle file benzemektedir. Cemşîd, devle mücadele eder ve onu öldürür.

Toludur dîv-i ifrit işbu menzil
Yavuz korku yiridür olma gâfil (1525)

Başı kurd u yüzi kurd u gözi fil
Ağayı zendefil andan hazer kıl (1528)

Başunı kesdi vü itdi tenin çâk
Kanından lâlezâr oldu ruh-ı hak (1568)

Kesüp boynun ayurdı girderanın
Yarup karnunı yire dökdi kanun (1570)

Çü hak oldu orada ol ser-i dîv
Kamusı kaçdı andan leşger-i dîv (1571)

Ejderha: Ağzından ateş püsküren, nefesiyle diğer varlıkları silip süpüren devasa ylandır. İnanişâ göre yılanlar kendi eceliyle ölmez, mutlaka başka biri

tarafından öldürülmesi gerekirmiş. Yüz yıl yaşayan yılanlarsa ejderhaya dönüşürmüş. Ejderha veya ejder olarak bilinen bu yaratığın daha sonra başı çoğalır ve ayakları çıkarmış (Pala, 2005:136).

Mesnevîlerde kahramanın düşmanı olarak karşımıza çıkan bu yaratık, doğu kültürünün bir ürünü olarak sıkça işlenmiştir. Cemşîd de ejderha ile karşılaşır. Mesnevîde ejderha gözleri alev alev, ağzından duman çıkaran belalı bir yaratık olarak tasvir edilir. Cemşîd ejderha ile mücadele eder ve ejderhayı öldürerek galip gelir.

Melik didi bu ne püşte bu ne gâr
Didi Mihrâb şâh-ı cihândâr

Görinen püşte değül ejdehâdur
Tütün anun demidür kim belâdur

Ol iki meş'al iki gözi anun
Halâsı yokdur andan cism ü cânun

Duhan kim çıkar agzundan nefesdür
Dem urup fili yudmaga hevesdür (1446-1449)

Cadı: Büyü yapmak suretiyle insanlara zarar vermeye çalışan, kötülük temsil eden efsanevi yaratık. Cemşîd Rum'a giderken geçmesi gereken denizi, cadı büyü yaparak bir ateş denizine dönüştürür. Bu durumdan Cemşîd bu durumdan, Hûrizâd kendisine, başı dara düşünce kullanması için verdiği üç saç telinden birini yakarak kurtulur.

Orada çıktı bir câdû-yı ser-keş
Ki her dem dökülir agzundan âteş (1435)

Ol üç tarun ki Hûrî-zâde virdi
Birini şâh ol dem oda urdı (1438)

Gelüp def ittiler ol od u suyu
Ki sihrün yok durur hîç reng u bûyü (1440)

Ne durur câdûlarun işi tahyîl
Hakâyık kalbi hod olmaz bilâ-kîl (1441)

Rüya Motifi: İnsanlar yüzyıllar boyunca rüyalara ve rüya tabirlerine büyük önem vermişlerdir. Her insan gördüğü rüyayı, kendi kültürüne ait imgelerle açıklamaya çalışmıştır. Türk kavimleri de gördükleri rüyaları, kendi inanış ve yaşayış biçimlerine göre açıklamaya çalışmıştır. Dede Korkut hikâyelerinde ve Kutadgu Bilig mesnevîsinde de rüya ve rüya yorumlarına ait motifler yer almaktadır (Uzun, 2008: 431-432). Kur'an'da, Hz. Yakup ve oğlu Yusuf'un gördüğü rüyalarından, bu rüyaların açıklamalarından ve bu rüyaların gerçekleşmesinden bahsedilmesi, rüyada görülenlerin günlük hayata dair uyarılarda bulunduğu inancını körüklemiştir.

Gündelik yaşantıda rüya görmenin ve rüya yorumlamanın önemli bir yer tutması, şair ve yazarların sosyal hayata dair bu unsuru eserlerinde kullanmasına yol açmıştır. Özellikle halk hikâyelerinde, rüyalarda görülen sevgiliye âşık olma imajı yer almaktadır. Mezarlık, su kenarları veya ıssız bir yerde uykuya dalan kahraman, rüyasında gördüğü kıza âşık olur (Abalı, 2009: 98-99). Ahmedî'nin Cemşîd u Hurşîd mesnevîsinin erkek kahramanı Cemşîd, bir eğlence esnasında uykuya dalar ve rüyasında Hurşîd'i görerek ona âşık olur.

Uyur u düşde görür bir gülistân
Gül-i ter tolu ser-sebz bûstân (487)

Görür şeh bâgda bir kasr-ı âlî
Velî ol burca hurşîd vâlî (493)

Düşinde çünki gördi ol yüzi şâh
Be-sad dil âşık olup eyledi âh (507)

Yolculuk Metaforu: Her aşk mesnevîsi veya halk hikâyesi, eserin ana kahramanının yolcuğu etrafında şekillenir. Ana kahramanı diğer kahramanlardan ayıran en önemli özelliklerden biri de, türlü maceranın kendisini beklediği yola, sevgilisine kavuşma ümidiyle, koyulmasıdır. Arayış yolculukları Arap, Fars ve Türk edebiyatlarının ortak temalarından biri olarak mesnevî ve halk hikâyelerinde yer almıştır. Yolculuk metaforu, doğu hikâye geleneği içinde sembolik anlatımlarla şekillendirilmiştir (Yalçınkaya, 2007). Bu yolculuk aynı zamanda, âşık için bir imtihan yoludur. Ana kahramanın, çeşitli yaratıklar ve zorluklarla dolu bu yolculuğu tamamlaması, onun sevgisinin gerçek olduğunun da bir göstergesidir. Ahmedî'nin Cemşîd u Hurşîd mesnevîsinde de Cemşîd, Hurşîd'in ülkesi olan Rûm'a doğru yola çıkar. Ancak bu yol hem uzak, hem de dev, ejderha gibi tehlikelerle doludur.

Didi Mihrâb kim ol yol uzakdur
Yazısı dagımın tolu tuzakdur (1003)

Bu yolda ejdehâ vü dîv var hem
Bu yoldur tolu havf u mihnet u gam (1005)

Yolculuğun tehlikelerinden çekinmeyen Cemşîd, kendisini hiçbir kuvvetin bu yoldan geri koyamayacağını ifade eder.

Bu yola râst oldum eyle ki tîr
Ne hançer dönderür bini ne şimşîr (1016)

Eger dîv ola vü ger ejderhâ hem
Kayum yok çün ururam 'ışkdan dem (1018)

Felek ve Burçlar: Yıldızlara göre talihin belirlenmesi, yıldızların hareketlerinin insanlar üzerinde etkili olması, kimi yıldızların uğur getirirken, kimilerinin kötü şans vermesi gibi inançlar eserlerde sıkça işlenmiş ve edebiyatımızın önemli bir alt yapısına da kaynaklık etmiştir. Bunlara bağlı olarak felek mazmunu doğmuş ve kaderin insanlara getirdiği kötü şans, feleğin suçu olarak görülmüştür. Cemşîd de, başına gelen uğursuzlukların sebebi olarak feleği görür.

Bu eflakun işi 'aşîka kindür
Ne çara çehre çün kim kej eyündür (3971)

Felek tiğini çekmişdür kınından
Keser yarenleri yarî yanından (3972)

Girecek hevdecün burcına Hurşîd
Heman-dem bezme agaz itdi Cemşîd (4354)

9. Tabîb ve İlaç

Günümüzde doktor ve hekim için kullanılan "tabîb" kelimesi, Dîvân Edebiyatının önemli unsurlarından biri olarak eserlerde sıkça ele alınmaktadır. Cemşîd, âşık olduğu Hurşîd'e kavuşamayacağı için ümitsizliğe düşer ve hastalanır. Onun bu halini gören babası ve annesi, oğullarının iyileşebilmesi için tabip çağırır, ilaç yaptırırlar. Ancak bu ilacın Cemşîd'e hiçbir faydası olmaz.

Didiler ne durur derdin bilelüm
Tabîbe eydüp 'ilâcın kılalum (523)

Etibbâ kim varıdı ol yörede
Getürdiler kamusın bir arada

'İlaç eylediler ki ana sevdâ
Başından gide vü olmaya şeydâ

Niçe kim ittiler dürlü 'ilâcı
Dahı artuğırarak azdı mizâcı (853-855)

10. Mektuplaşma

Geçmişten günümüze mektup, iletişimin en önemli unsurlarından biri olmasının yanı sıra, insanların duygu ve düşüncelerini paylaştığı bir araç olmuştur. Dîvân edebiyatında aşk-âşık-maşuk üçgeninde kullanılan mektuplar, özellikle çift kahramanlı aşk mesnevîlerinde yer almıştır (Demircioğlu, 2010: 147). Mesnevîlerde bulunan mektuplar sadece bir haberleşme aracı değildir. Mektuplar aynı zamanda yazıldığı dönemin mektuplaşma geleneğine ait bilgiler, inançlar ve çeşitli halk kültürü öğeleri konusunda da bilgi vermektedir (Batislam, 2002: 17-18). Ahmedî'nin söz konusu eserinde mektup için "tomar" ve "nâme" sözcükleriyle ifade edilmiştir.

Çin fağfûru, oğlu Cemşîd'in Rûm'a varmak için yola çıktığını bildiren bir mektubu Rûm sultanı Kayser'e yollar.

Yazıban Kayser'e peygam virmiş
Ki işitdik ki oğlumuz Rum'a varmış (2961)

Haber veya mektup getirene hediyeler vererek ödüllendirmek de, dönemin sosyal hayatını yansıtan bir unsur olarak karşımıza çıkar. Kayser, Çin fağfûrunun mektubunu getiren kişiye hediyeler verir.

Viribidi ana çok armagânı
Harîr-i çîni dürlü la'l kanı (2972)

Cemşîd Rûm'a vardıktan sonra Hurşîd'le görüşemez. Hurşîd'i görmek ve derdini anlatmak için, ona mektup yazmaya karar verir.

Diledi yâra bir tomar yaza
Humânın gussanun anunla yaza (3029)

Cemşîd'in mektubunu alan Hurşîd de, Cemşîd'e yazdığı cevabı, câriyesi Şekker aracılığı ile ulaştırmaya çalışır. Bu durum, birbirlerini göremeyen sevgililerin haberleşebilmeleri için, üçüncü bir şahsı aracı yaptıkları gözlemlenmektedir.

Yazub tomarı viridi şekkere ol
Ki Cemşîd'e vire anı bulub yol (3190)

Eski dönemlerde, mektuplaşma için kullanılan diğer bir unsur da güvercinlerdir. Mesnevîde güvercin için “kebûter” ifadesi kullanılmıştır. Yazdığı mektubu Hurşîd’e ulaştırmanın yolunu arayan Cemşîd, güvercinlerin de kendisine yardım edemeyeceğini düşünür.

Kebûter idemez ol yana per-vâz
Kimi idem ben sana varmaga dem-sâz (3054)

II. Bazı Âdetler

Sosyal hayatta önemli bir yere sahip olan âdet, gelenek ve görenekler Ahmedî'nin söz konusu eserinde, yer yer serpiştirilerek verilmiştir.

Şükür Etmek İçin Secde Etmek: Allah'ın bize sunduğu nimetler karşısında teşekkür etmek, şükürünü göstermek için secde edilmesi, İslam dininin bir getirisi olarak karışımıza çıkar. Cemşîd, ejderha ve devle mücadele edip, onları öldürdükten sonra Rabbine teşekkür etmek için secdeye kapanır.

Melik ol dem yire urdu yüzini
Kapusunda hakun hak itdi özini (1577)

Fırtınaya yakalanıp gemisi parçalanan Cemşîd, kıyıya varınca Allah'a şükreder.

Melik tahtayla irişdi kenâra
Besî şükr itdi ol emn ü amâna (1705)

Fırtınada kaybolan Cemşîd'i sağ sağlim kıyıda gören askerler ve Mihrâb şükür secdesi ederler.

Çü anı buldılar sağ u selâmet
Sücûd-ı şükr ittiler tamâmet (1782)

El/ Ayak/ Etek Öpmek: Aşırı sevgi, saygı veya hürmet göstermek için yapılan bir adettir. Cemşîd, Rûm'a yapacağı yolculuğu boyunca, Mihrâb'dan kendisine eşlik etmesini ister. Mihrâb Cemşîd'in bu isteğini kabul edince, Cemşîd sevincinden Mihrâb'ın elini ayağını öper.

Melik Mihrâb'ın öpdi elin ayagın
Ki Rûşen itti ol anun çırâğın (942)

Mihrâb, Hurşîd'den hayırlı haberler getirince Cemşîd, Mihrâb'ın yüzünü, ayağını öper.

Yüzün gözünü öptü vü ayagın
Yüzüne sürdi anun iki kulagın (Ahmedî, 1912)

Bir Meclise Girerken ve Çıkarken İzin İstemek: Padişahın huzuruna girerken ve huzurundan ayrılırken destur almak önemli bir adettir. Mihrab Hurşid'den haber alıp, Cemşid'e ulaştırmak için saraya gider. Saraya girerken ve saraydan ayrılmak için de izin ister.

Bu mecmû'mı alup kasra geldi
İçerü girmege destûr aldı (1874)

İcâzet diledi dönmege Mihrâb
Şâhı çün gördü anda oldı bî-tâb (2025)

Bir Meclise Girerken Selam Vermek: Selam alıp vermek, özellikle İslam dininin bir öğretisi olarak sosyal hayatın önemli bir ögesi olmuştur. Bir meclise dışarıdan gelen kişi selam vererek içeri girer. Hurşid'i görmek ve Cemşid'e haber vermek için saraya giren Mihrâb, selam vererek içeri girer.

Selâm idüp işitti merhabâyı
İrişdi ana bûy-ı âşînâyı (1877)

Esir Azad Etmek: Mihrâb, Cemşid ile Hurşid'in rahat görüşebilmesi için, Hurşid'in annesi Efser'e Cemşid'in tâcir olmadığını, Çin ülkesinin şehzâdesi olduğunu ve Hurşid için taç ve tahtı bırakıp, birçok zorluğu geçerek geldiğini anlatır. Durumu öğrenen Efser, Cemşid'e öz evladı gibi davranmaya başlar ve bir isteği olup olmadığını sorar. Bunun üzerine Cemşid, Hurşid'in de bir kalede esir olduğunu hatırlayarak, esirlerin azad edilmesini ister.

Esîr olanları idesin âzâd
Kılasun gussalı olanları şâd

Ne kim var ise zindân içre mahbûs
Halâs it cândan olanları me'yûs (3452-3453)

12. Nazar Değmesi

"Göz değmek", "isabet-i ayn", "isabet-i nazar", "afet-i aynü'l-kemâl" olarak da bilinir. Bazı kimselerin nazarı değdiğine inanılır. Göz değen insan veya hayvan hastalanır veya bir kazaya uğrar. Eğer bir eşya nazara uğrarsa muhakkak hasar görür (Onay, 2009;35). Hemen herkeste bulunduğu inanan bu kem bakışın, özellikle mavi gözlü kişilerde daha fazla olduğuna inanılır. Hiçbir sebep yokken

kişilerin hastalanması, sakatlanması vey ölmesi nazara bağlanır (Kazan, 2005: 166-167). Mesnevîde, Hurşîd'i rüyasında gören Cemşîd'e nazar değdiği zannedilir.

Nazardur irüen 'akla mahâfet
Nazardur cânılan başlara âfet (495)

13. Nikap Örtünmek

Hurşîd'in birçok yerde nikap kullandığı dikkati çekmektedir. Nikap örtünmek dönemin bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Cemşîd ile Çin'e gelen Hurşîd, nikabını açarak Cemşîd'in ailesinin karşısına çıkar.

Nikâbın açacak Hurşîd-i enver
Didi ol dem mâh kim Allahu Ekber (4620)

14. Değerli Eşyalar

Yakut, zümrüt, piruze, zer (altın), la'l, lûlû, dürr vb. değerli taşların yanı sıra atlâs, dibâ, zer-beft gibi paha biçilmez kumaşlar; misk ve anber kokuları mesnevîde değerli görülen eşyalardandır. Cemşîd Rûm'a gitmek için yol hazırlığı yaparken sandıklar dolusu zümrüt, yakut, la'l ve lûlû, binlerce esb-i zeba, zer-beft ve dibânın yanı sıra on yüklük misk ve amberi de hediye etmek için hazırlar.

Dahı pîrûze yâkût u zümürüd
Ki hergiz yog idi ana hadd ile 'ad (1164)

Dahı yüz bin zer ile la'l u güher
Dahı on yük müşg-i Çîn ü 'ûd u 'anber

Dahı bin ester ü bin esb-i zîbâ
Kamunun çulları zer-beft u dîbâ (1166-1167)

Cemşîd hazırlattığı bu hediyeleri, Hurşîd ve Hurşîd'in annesi Esfer'e sunarak onların gönüllerini kazanmaya çalışır. Yine Cemşîd ve Hurşîd'in düğünlerinde la'l ve lûlû saçılır.

Nisâr için olara ehl-i bâlâ
Dökerdi la'l ile lû'lü'yi lâlâ (4378)

15. Müzik Aletleri

Mutrib ve saki maddelerinde eğlencelerin saray hayatı ve dolayısıyla sosyal hayta önemli bir yere sahip olduğunu gördük. Bu meclislerde mutribler çeng,

tanbur, ney, rebab vb. aletleri çalarlar. Tanbur, saz; rebab ise kemençe benzeri birer enstrüman iken, ney üflemeli bir müzik aletidir.

Oturup kasrda Cemşid u Fagfûr
Nevâ itdi rebâb u çeng u tanbûr (797)

Tolı muribler idi şâhid-i şeng
Rebâb u 'ûd idi vü ney ü çeng (469)

16. Mekân İsimleri

Mekân isimleri mesnevîlerde ve şiirlerde kimi gerçek, kimi ise hayali yerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Yer isimlerinin kullanılmasındaki amaç hikâyeyi gerçekçi kılmaya çalışmak, okuyucuları hikâyenin gerçekliğine inandırmaktır. Bu suretle Cemşid u Hurşid mesnevisinde Nil, Ceyhun, Fırat gibi nehirlerin yanı sıra Çin, Şâm, Mısır gibi ülkelerin isimlerinin geçtiğini de görmekteyiz. Bu nehir ve ülkeler o dönemin sosyal hayatında yer edinmiş önemli şehir merkezleridir. Cemşid, Çin ülkesinin şehzâdesi olarak karşımıza çıkarken, Cemşid'in düşmanı Şâdî ise Şâm ülkesinin şehzâdesidir.

Aşağıdaki beyitte Cemşid, çektiği acı yüzünden akıttığı gözyaşlarını Nil ve Ceyhun ırmağına benzetir.

Ne gözyaşı ki cümle hûn-ıdı ol
Diyeydün Nil ya Ceyhu-ıdı ol (562)

N'idersin Mısır u Bagdad'ı gözümü it temaşa-gâh
Ki dem geçmez ki bin Dicle'yle Nil anda revan olmaz (713)

Melikdür bî-kerân şehir ü diyârı
Hıtâ vü Çin ü Mâçîn şehriyârı (2255)

Sonuç

Bu çalışmada Ahmedî'nin XIV. yüzyılda kaleme aldığı Cemşid u Hurşid mesnevîsinin ait olduğu dönemin devlet idaresi, savaş aletleri, değer gören eşyaları, inanışları, düğün ve kız isteme gibi âdet ve görenekleri, aile ilişkileri vb. sosyal yapıların varlığı ortaya konuldu.

Şair, maddi kültür unsurlarını şiirinde malzeme olarak kullanmasının yanı sıra, bu unsurları okura sunarken devrin fikir yapısına da tanıklık edilmesini

sağlamıştır. Kendi bakış açısından yola çıkarak döneminde değer gören davranışları, inançları ve inanışları, dönemin siyasi yapılanmasını, meslek gruplarını, eğlence ve spor kültürünün de görülmesini sağlamıştır.

Şair bu malzemeleri zaman zaman devlet yönetiminden, zaman zaman aile ilişkilerinden ve zaman zaman da günlük hayatta karşılaştığı olaylardan tespit ederek eserine yansıtmıştır. Bu somut unsurların yanı sıra, mesnevî şairlerinin birçoğunun yaptığı gibi, halkın efsanelerinde ve doğunun değerli eserlerinde geçen bazı esatiri varlıkları da eserine almıştır. Böylece şair okurlarına bir yandan hayal gücü ile masalsi bir dünya yaratmayı başarmış, diğer yandan da bu masalsi dünyayı sosyal hayatla bütünleştirerek, sağlam bir zemine oturtmuştur.

Ahmedî'nin yaşadığı toplumdan nasıl etkilendiği, günlük hayatta karşılaştıklarını eserlerine nasıl yansıttığı, örf, adet ve geleneklerin günlük hayatta nasıl bir yer tuttuğu tespit edildi. Diyebiliriz ki, sosyal hayatın getirdiği bütün unsurlar, mesnevîlerin alt yapısını süsleyen ve asıl hikâyeye destek sağlayan dokular olarak, edebiyatımızın vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

- ABALI, Nefise. Türk Halk Hikâyelerinde "İlk Görüşte Aşk" Motifi, *Ensest Yasağı ve Egzogami*, Milli Folklor Dergisi 2009, S. 83.
- AKALIN, Mehmet. Ahmedî Cemşid u Hurşid, Ankara: Sevinç Matbaası, 2005.
- AYAN, Hüseyin. Hurşid-nâme (Hurşid ü Feraḥşâd), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1979.
- BATISLAM, Dilek. "Mesnevîlerde Mektup Tarzı Anlatım", *İlmî Araştırmalar, Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, İstanbul 2002, S.13.
- DEMİRCİOĞLU, Tülay. "Âli Şîr Nevâyî'nin Divanlarında Mektuplaşma: Âşıktan Sevgiliye, Sevgiliden Âşığa", *Turkish Studies, Volume 5/3 Summer*, 2010.
- DİLÇİN, Cem. "Türk Kültür Kaynağı Olarak Divan Şiiri", *Türk Dili*, 1999, S. 571.
- DOĞAN, Muhammed Nur. "Klasik Türk Edebiyatında Osmanlı Hayatının İzleri", *Eski Şiirin Bahçesinde*, İstanbul 2002.
- KARAMAN, Mehmet. *Divan Edebiyatı Üzerine Tartışmalar*, İstanbul: Umut Matbaacılık, 1996.
- KARTAL, Ahmet. "Türk Edebiyatında Mesnevî", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Eski Türk Edebiyatı II*, C. 5, 2007, S. 10.
- KAYHAN, Hüseyin. "Selçuklular Devrinde Türk Saraylarında Fars Şâirleri", *Turkish Studies, Volume 6/1 Winter* 2011
- KAZAN, Şevkiye. "Klasik Türk Şiirinde Nazar: Göz Değmesi", *Milli Folklor* 2005, S. 68.
- KURNAZ, Cemal ve Halil Çeltik. *Divân Şiiri Şekil Bilgisi*, Ankara: H Yayınları, 2010.
- KÜÇÜK, Sabahattin. "Bâkî'nin Şiirlerinde Sosyal Hayatın İzleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 1999, S. 123.
- ONAY, Ahmet Talat. *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: H Yayınları, 2009.
- ÖZKAN, Ömer. *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*, İstanbul: Kitapevi, 2007.
- ÖZTEKİN, Özge. XVIII. Yüzyıl Divan Şiirinde Toplumsal Hayatın İzleri: *Divanlardan Yansıyan Görüntüler*, Ankara: Ürün Yayınları, 2006.

- ÖZTOPRAK, Nihat. "Divan Şiirinde Osmanlı Geleneğinin İzleri", Türk Kültürü ve İncelemeleri Dergisi, 2000, s. III.
- PALA, İskender. Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, 14. Basım, İstanbul: Kapı Yayınları, 2005.
- SERDAROĞLU, Vildan. Sosyal Hayat Işığında Zâtî Divanı. İstanbul: İSAM Yayınları, 2006.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla ve Ahmet Kartal. Eski Türk Edebiyatı Tarihi, 3. Basım, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla. XIV. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevîlerinde Edebî Tasvîrler, İstanbul: Kitabevi, 2002.
- TÜRKDOĞAN, Melike. "Ahmedî'nin Cemşid u Hurşid ve Şeyhoğlu Mustafa'nın Hurşidnâme Adlı Eserlerinin Perspektifinden XIV. Yüzyılda Sosyal Hayat", Turkish Studies, Volume 6/2 Spring 2011
- _____, "Yusuf u Züleyha Mesnevîlerinde Sosyal Hayatın Yansımaları" Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı: 38 / Yıl:15, 2008, s.51.
- UĞURLU, Mustafa. Roman Tekniği Açısından Cemşid u Hurşid Mesnevisi (Ahmedî), Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya 2009.
- UZUN, Gülsine. "Cengiz Aytmatov'un Eserlerinde Falcılık, Kehanet ve Rüya Motifi", Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Volume 1/3 Spring, 2008.
- ÜNVER, İsmail. "Ahmedî'nin Cemşid ü Hurşid Mesnevisi Üzerine", Türkoloji Dergisi, VII-1, 1977.
- YALÇINKAYA, Şerife. "Yol Metaforu ve Klasik Türk Edebiyatında Arayış Yolculukları", Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, EÜ. Edebiyat Fakültesi Yayını, S. 13, Ocak 2007.